

Є. В. АТРАШКЕВИЧ

Атрашкевич Євгенія Валеріївна, аспірант Національного університету «Одеська юридична академія»

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ПРАГМАТИЗМУ
І ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ПОГЛЯДАХ СЬЮЗАН ХААК**

Актуальність даної теми обґрунтовується необхідністю дослідження правового прагматизму у широкому руслі філософсько-правової думки, адже прагматизм займає в реальному житті набагато більше місця, ніж у політичних теоріях, теорії права і філософії права, що обумовлює необхідність вирівняти цей дисбаланс між соціально-політичною та соціально-правовою реальністю і спеціалізованими формами її осмислення та звернутися до англосаксонської або англо-американської правової сім'ї, філософія та теорія якої побудована на прагматистській установці.

«Препостмодерністська» установка прагматизму корелюється з сучасною надскладною соціокультурною ситуацією в глобалізованому й хаотизованому світі, який поки що далекий від моменту зародження порядку з хаосу, але в якому вже складаються «постпостмодерністські» парадигми з потугами на теоретичну ін'єкцію ідеї порядку в суспільний хаос, аби забезпечити людську спільноту від скочування в бік ентропії соціального буття. За таких обставин втручання у філософсько-правовий дискурс такого автора, як Сьюзан Хаак, філософа англо-американської традиції, добре знайомого з класичними та постмодерністськими трендами у філософській думці, та її намагання внести порядок у хаос, не пориваючи повністю з прагматистською традицією, відкриває нову перспективу в боротьбі ідей і методологічних підходів.

Метою статті є аналіз методологічних та прикладних аспектів проблематики філософії права в парадигмі неокласичного прагматизму сучасної дослідниці Сьюзан Хаак.

Варто пригадати, що у витоках правового прагматизму стояли потужні постаті Ч. Пірса, В. Джеймса, Дж. Дьюї, Дж.Г. Міда, Ф. К. С. Шіллера. Спеціальну філософсько-правову проблематику з позицій прагматизму розробляли О. В. Холмс та Б. Кардозо.

Взаємозв'язком між прагматистською установкою й теорією права, а також структуруванням принципів прагматизму в застосуванні до правової сфери та критичною оцінкою його можливостей займалися Т. Погге, Р. Познер, Дж. Ролз та Р. Рорті.

В українській історіографії філософсько-правового спрямування прагматизм також досліджувався переважно в межах більш загальної характеристики напрямів англо-американської правової думки. До числа таких авторів слід віднести О. Бандуру, Г. Вдовину, Ю. Жаркіх, А. Козловського, В. Копотя, Л. Петрову, Ю. Шемшученка, С. Кравченка та ін.

Принципова засаднича невизначеність, послаблення традиційної лінійно-логічної дисципліни мислення, балансування між логікою та інтуїцією, постійне коригування теоретичних побудов рефлексіями практикуючих юристів найвищого рівня, селективність у застосуванні елементів прагматистської парадигми перетворює прагматизм на певного кшталту «препостмодернізм».

Основне розходження між прагматизмом і постмодернізмом полягає, здається, у «політичному аполітизмі» прагматистів як політичних прогресистів на відміну від принципової аполітичності постмодерністів.

Вперше сформулював свою класичну «прагматистську максиму», або ж «кредо» прагматизму, Чарльз Пірс, ще 1878 року в знаменитій праці «Як зробити наші ідеї ясними»: «Правило досягнення третього (найвищого) ступеня ясності полягає в наступному: розгляньмо, які наслідки, що гіпотетично могли б мати практичне значення, має об'єкт нашого поняття; у такому разі наше поняття щодо цих наслідків складає всю повноту нашого поняття щодо об'єкта»¹. Але пройшло понад 20 років до того моменту, коли саме поняття прагматизму з'явилося нарешті в друкованих текстах, а не лише в приватних бесідах членів «Метафізичного клубу». Лише 1898 року у праці «Філософські поняття та практичні результати» Вільям Джеймс уперше вжив це слово поряд із терміном «практикалізм»², а сам Чарльз Пірс випустив слово «прагматизм» у друк наступного року, і не у власній оригінальній праці, а в рецензії на книгу Джона Фіске «Через природу до Бога», а визнати себе батьком-засновником прагматизму дозволив собі ще пізніше, 1903 року. Пояснити це можна, по-перше, намаганнями упередити меркантилізовані інтерпретації прагматистської установки, а по-друге – тим, що і Чарльз Пірс, і Вільям Джеймс не вважали прагматизм новою філософською системою, категоріальні межі якої можна було б більш-менш чітко окреслити, натомість пропонували його як новий підхід, здатний оновити й гальванізувати філософію в цілому. Кризь усі праці Чарльза Пірса, Вільяма Джеймса, Джона Дьюї, Джорджа Герберта Міда, Олівера Венделла Холмса проходять теми відмови від догматизму та фальшивих дихотомій, емпірико-натуралістичні упередження щодо апіоризму і прихильне ставлення до еволюціоністської парадигми, бажання зазирнути у майбутнє на основі наявного досвіду, – але ніким із них не було сформовано переліку «прагматистських заповідей».

Протягом останніх десятиліть прагматизм часто був об'єктом вульгаризації з одного боку і нищівної критики – з другого, а в останні роки його принципи подеколи застосовувалися для підтримки тих чи інших неоналітичних течій у філософській думці. Інколи у філософсько-правовій традиції можна натрапити й на протилежні оцінки правового прагматизму як феномена, що переживає своєрідний «ренесанс», однак, на жаль, і у філософії права зокрема, і в провідних загальнофілософських дискурсах здебільшого спостерігається або вульгаризація, або суто інструментальне використання окремих аспектів прагматистської методології. Більше того, попри всю різноманітність, більшість (в тому числі й відносно свіжих) праць, присвячених проблематиці правового прагматизму, відзначаються яскраво вираженою недовірою, якщо не відвертою ворожістю до правової теорії: так, Патрік Атія 1987 року писав, що прагматизм є «загальним вираженням відрази до теоретизування»³, Томас Грей стверджував у 1990 році, що прагматизм є виявом «свободи від гріха теоретизування»⁴, згідно з експлікацією Річарда Познера у 2003 році, прагматизм фундується на засновках, що «моральні, політичні і правові теорії мають цінність лише риторичних вправ, а не філософії»⁵.

За оцінкою Сьюзан Хаак такого роду ставлення до поняття прагматизму виявляють щонайменше дві слабини: по-перше, правовий значеннєвий контекст терміна відокремлюється від його філософських конотацій, що ускладнює комунікацію між філософією і правом як когнітивними сферами соціального буття, а по-друге – відсутність системного сприйняття феномена прагматизму у філософії породжує велику плутанину, що зводить нанівець дискурсивну цінність подібних дефініцій.

У такій стійкій установці на відмову від теоретизування вбачається певна іронія, якщо зважити на впевненість Олівера Венделла Холмса в тому, що ми маємо скоріше гострий дефіцит теорії у сфері права, ніж її надлишок. Це схоже з досить легковажним твердженням Річарда Рорті, згідно з яким прагматисти думають, що «істина – це не зовсім те, чого слід було б очікувати в якості предмету притягальної теорії»⁶, на тлі зусиль Чарльза Пірса, Вільяма Джеймса і Джона Дьюї щодо розробки тематики значення істини. Тут Річард Рорті в черговий раз доводить, що не лише жартома називав себе ліберальним постмодерністом, а відтак має дещо опосередковане відношення до прагматизму як такого.

На тверде переконання Сьюзан Хаак, наявність такого широкого спектру інтерпретацій прагматистських максим несе в собі мало практичного (тобто власне прагматистського) зиску через те, що класична прагматистська традиція залишається багатим джерелом філософського натхнення. Бачення проблематики значення, визнання того, що наукове дослідження може мати раціональну основу навіть якщо воно ззовні зовсім мало схоже на вправу у формальній логіці, є ключовим для адекватного розуміння процесів пояснення та передбачення, значення яких важко переоцінити не лише в науково-дослідницькій діяльності, але й у правовому процесі під час оцінки суті тієї чи іншої юридичної справи і винесення судового рішення як механізму, що передбачає наслідки своєї дії й певним чином конструює майбутню реальність через механізми юридичного попередження чи покарання⁷. Однак далеко не всі зміни й зміщення значення є бажаними, зазначає Сьюзан Хаак, багато з них виконують деструктивну роль: так відбувається у випадках, які демонструють збіднення значення через хибне або надмірне (в обох випадках неадекватне) використання – аж доки слова перестаютъ взагалі бодай щось виражати (таке знецінення понять і стирання їхніх значень чи не найчастіше спостерігається в політичній площині, наприклад, у випадках зі словами «прогресивний», «демократичний», «ліберальний», «правовий»).

Сьюзан Хаак із жалем констатує, що і в сучасному філософському дискурсі можна знайти приклади як збагачення й розвитку, про які йшлося у Чарльза Пірса, так і збіднення й деградації значень, причому останні знайти значно легше: «мова філософії нині, здається, значно більше схожа на мову політики, реклами або PR-технологій, ніж на мову природничих наук»⁸. Найяскравішим прикладом у негативному сенсі є доля слововжитку самого терміна «прагматизм», який набув стільки різноманітних і несумісних конотацій, що його значення розпорошилося майже без перспектив на відновлення, особливо через те, що прагматизм являє собою єдину філософську традицію, що зародилася безпосередньо у Сполучених Штатах Америки і відтак постійно спокушає популістів, у тому числі й від філософії, а не лише від політики, використовувати його як певний синонім американської ідентичності, а це, у свою чергу, викликає заперечення, досить часто емотивні й мало обгрунтовані, з боку тих, хто не є запеклим прихильником американського способу життя й відповідно американського способу мислення.

Разом з тим Сьюзан Хаак відверто висловлює щонайменше скептицизм, якщо не повну зневагу, до новітніх спроб переосмислення філософсько-прагматистської спадщини і закликає до її «очищення» від ідеологічних, а точніше – безідейних, на її думку, нашарувань сучасності, а після цього – до використання того евристичного та методологічного потенціалу, що міститься в працях класиків, надто швидко переведених в архів історії філософської думки. Однак філософський доробок титанів прагматизму на кшталт Чарльза Пірса недостатньо був пристосований ним самим для правової проблематики, оскільки, попри всі намагання декларувати прагматизм як метод, а не як теорію, вони зберігають здебільшого загальнометодологічний характер.

З метою сполучити «практичну теорію» прагматистів із практикою правової реальності й переведення філософії в площину правового дискурсу Сьюзан Хаак пропонує звернутися ще до одного імені, із яким пов'язані перші і найяскравіші сторінки історії прагматизму – Олівера Венделла Холмса, котрий усією своєю професійною кар'єрою видатного правника неначе долею був призначений для виконання цього завдання.

Стосунки Олівера Венделла Холмса з прагматизмом були непрості й неоднозначні, але так чи інакше виступали ідейно-методологічним тлом усього його життя. Так, Олівер Венделл Холмс був членом

«Метафізичного клубу», колиски класичної прагматистської традиції у філософії. Однак він ніколи офіційно не ідентифікував себе як прагматиста, хоча його традиційно вважали одним із засновників прагматистського напрямку у філософії права. Для цього маємо достатньо підстав, адже осмислення сфери права, викладене ним у праці «Загальне право»⁹, у його найбільш відомій книзі «Шлях права» 1896 року¹⁰, а також у його експертних судових висновках, що він виносив спочатку на посаді судді штату Массачусетс, а згодом і на посаді судді Верховного Суду Сполучених Штатів Америки, він безумовно виступає як прагматист за стилем і змістом мислення.

У розмаїтому просторі прагматистської методології Олівер Венделл Холмс замислювався над найглибшими й найскладнішими питаннями щодо природи права та його місця в суспільному житті, тому саме його тексти стають основою «автентичного ренесансу» класичної прагматистської традиції, який намагається здійснити Сьюзан Хаак: досліджувати й розвивати сферу правового прагматизму і взагалі повертати його в річище справді наукових підходів найбільш доцільно на основі нового прочитання концепції права, розробленої Олівером Венделлом Холмсом та доповненої ідеями класичного філософського прагматизму, що дозволить розробити інтерпретаційну стратегію, у якій його «Шлях права» здатен вивести теоретиків права на рівень бачення правової сфери як грандіозного комплексу правових систем, кожна з яких має свій конкретний просторово-часовий контекст, а всі вони разом – з більшою або меншою мірою успішності – можуть задовольняти різноманітні людські потреби й розв'язувати конфлікти, що неминуче виникають у будь-якому суспільстві¹¹.

На підставі цього синтезу класичної прагматистської методології та стихійно еkleктичної правової теорії Олівера Венделла Холмса, котрий черпав із прагматизму лише те, що безпосередньо стосувалося правової проблематики, Сьюзан Хаак і розробляє свій «неокласичний правовий прагматизм» як теоретичне осмислення права, але з одним застереженням: таке теоретичне осмислення має бути «розмаїтим і гнучким» (загалом плюралістичним і відкритим) дискурсом щодо правових феноменів. Такий підхід ґрунтується насамперед на концептуальних засадах, запропонованих Олівером Венделлом Холмсом як вдумливим практиком від юриспруденції високого рівня, що спирався, окрім фундаментальних засновків кантівсько-гегельянського штибу, на реальний досвід і здоровий глузд. У зв'язку з цим виникає необхідність у певному очищенні установлених стереотипів щодо особистості й творчої спадщини цього співзасновника правового прагматизму, так само як і позицій інших авторів, що ґрунтуються на цих надто приблизних, а подеколи й не відповідних дійсності стереотипах. Натомість Сьюзан Хаак пропонує «поновлену» теорію права – поновлену в тому сенсі, що вона позбавлена жорсткого теоретичного детермінізму й есенціалістського традиціоналізму. Такий «лібералізований» підхід з необхідністю передбачає меншу формалізованість дефініцій і категоріального апарату, що може спочатку викликати ефект певного «культурного шоку» (чи то «теоретичного шоку») для читачів, що звикли до структурності й чіткої методологічної впорядкованості.

У баченні Сьюзан Хаак основним напрямом теоретичного осмислення має бути, по-перше, розмаїта множинність правових систем, включених у величезний масив соціальних взаємодій, які прийнято вважати такими, що відносяться до правової сфери суспільного буття; по-друге, еволюція та адаптація доправових («прелегалічних»), правових, «субправових» і «постправових» систем; по-третє, динаміка змістовного наповнення правових концептів; по-четверте, роль логіки у сфері права; по-п'яте, складні взаємостосунки між правом, мораллю й суспільством. Задля реалізації своєї дискурсивної стратегії Сьюзан Хаак спирається на декілька ключових ідей Олівера Венделла Холмса, залишаючи за собою право «контекстуальної необхідності» звертання до тих чи інших ідей класиків прагматизму – Чарльза Пірса, Вільяма Джеймса та Джона Дьюї. При цьому багата ерудиція та власні філософські здобутки (чималою мірою в площині епістемології) Сьюзан Хаак перетворюють певним чином постмодерністське «оригінальне цитування» не в схоластичну екзегетику, а в повноцінний авторський підхід, орієнтований на вироблення методології осмислення права начебто в дусі класичного прагматизму, а не в його «букві».

Підсумовуючи вищевикладене, ми можемо зробити висновок, що здійснений Сьюзан Хаак анамнез поняття прагматизму як традиції філософської думки взагалі й правового прагматизму як спеціального відгалуження прагматистської теоретизації чи продукту теоретичних розробок спеціалістів-правників доводить, що воно є складним і неоднозначним.

Наявність широкого спектру інтерпретацій прагматистських максим до їх майже повної невпізнанності, по-перше, свідчить про неадекватне розуміння значення, яке надавали класики прагматизму питанням теорії та істини несе в собі мало практичного, тобто власне прагматистського, змісту, а тому більшість авторських інтерпретацій по суті є не неопрагматистськими, а постпрагматистськими, не кажучи про відверті випадки вульгаризації спадщини прагматизму.

Класичний прагматизм залишається, за оцінкою Сьюзан Хаак, з одного боку, джерелом ідей та натхнення для осмислення сучасної соціокультурної реальності, а з другого – характеризуються досить чіткою установкою на раціоналізм.

Скептицизм і критичне ставлення до новітніх спроб переосмислення філософсько-прагматистської спадщини своїм зворотним боком має заклик до очищення «первісного прагматизму» й творчого використання ідей класиків. Зміст ідей прагматизму об'єктивно збагачується через нові соціокультурні контексти, що постійно формуються та потребують раціональних і науково обґрунтованих стратегій осмислення.

- ¹ Пирс Ч. С. Как сделать наши идеи ясными / Ч. С. Пирс // Пирс Ч.С. Избранные философские произведения: Пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М: Логос, 2000. – С. 266–295.
- ² Haack S. The Meaning of Pragmatism: The Ethics Of Terminology and the Language of Philosophy / S. Haack. – Teorema, Vol.28, No. 3, 2009. – P. 9–29. – P. 11.
- ³ Atiyah P. S. Pragmatism and Theory in English Law / P. S. Atiyah. – London: Stevens and Sons, 1987. – 193 p.
- ⁴ Grey T. C. Hear The Other Side: Wallace Stevens and Pragmatist Legal Theory / T. C. Grey // Southern California Law Review, Vol. 63, 1990. – P. 1569–1595. – P. 1569.
- ⁵ Posner R. A. Law, Pragmatism, and Democracy / R. A. Posner. Cambridge: Harvard University Press, 2003. – 398 p. – P. 12.
- ⁶ Rorty R. Consequences of Pragmatism / R. Rorty. Hassocks, Sussex, UK: Harvester Press, 1982. – 237 p.
- ⁷ Див.: Haack S. Вказана праця. – P. 23.
- ⁸ Там само. – P. 27.
- ⁹ Holmes O. W. The Common Law / O. W. Holmes // Novick S. (ed.), Collected Works of Justice Holmes: Complete Public Writings and Selected Judicial Opinions of Oliver Wendell Holmes. Chicago: University of Chicago Press, 1995. – P. 109–324.
- ¹⁰ Holmes O. W. The Path of the Law / O. W. Holmes // Harvard Law Review, Vol. 10, 1897. – P. 457–478.
- ¹¹ Haack S. On Legal Pragmatism: Where Does ‘The Path of the Law’ Lead Us? / S. Haack // American Journal of Jurisprudence, Vol. 50, 2005. – P. 71–105. – P. 76.

Резюме

Атрашкевич Є. В. Взаємозв'язок філософсько-правового прагматизму і постмодернізму в поглядах Сьюзан Хаак.

Прагматизм займає в реальному житті набагато більше місця, ніж у політичних теоріях, теорії права і філософії права, що обумовлює необхідність вирівняти дисбаланс між соціально-політичною та соціально-правовою реальністю і звернутися до англосаксонської або англо-американської правової сім'ї, філософія та теорія якої побудована на прагматистській установці. У даній статті проаналізовано методологічні та прикладні аспекти проблематики філософії права в парадигмі неокласичного прагматизму сучасної дослідниці американської філософії права Сьюзан Хаак. Досліджено розвиток концепцій американських філософів права з урахуванням історичного досвіду практики правозастосування.

Ключові слова: філософсько-правовий прагматизм, раціоналізм, англо-американська філософсько-правова думка, неокласичний правовий прагматизм, Сьюзан Хаак, Чарльз Пірс, Олівер Венделл Холмс.

Резюме

Атрашкевич Є. В. Взаимосвязь философско-правового прагматизма и постмодернизма во взглядах Сьюзан Хаак.

Прагматизм занимает в реальной жизни гораздо больше места, чем в политических теориях, теории права и философии права, что обуславливает необходимость выровнять дисбаланс между социально-политической и социально-правовой реальностью и обратиться к англосаксонской или англо-американской правовой семье, философия и теория которой построена на прагматистский установке. В данной статье проанализированы методологические и прикладные аспекты проблематики философии права в парадигме неоклассического прагматизма современной исследовательницы американской философии права Сьюзан Хаак. Исследовано развитие концепций американских философов права с учетом исторического опыта практики правоприменения.

Ключевые слова: философско-правовой прагматизм, рационализм, англо-американская философско-правовая мысль, неоклассический правовой прагматизм, Сьюзан Хаак, Чарльз Пирс, Оливер Венделл Холмс.

Summary

Atrashkevych J. Relationship of philosophical and legal pragmatism with postmodernism in Susan Haack's views.

In real life pragmatism takes much more space than in political theory, theory of law and philosophy of law. It cause the need to balance the socio-political and socio-legal reality. Also Anglo-Saxon or Anglo-American legal family, philosophy and theory which is based on pragmatism must be taken into account. In this article analyzed methodological and applied aspects of the problems of philosophy of law in the neoclassical paradigm of pragmatism of a modern scholar of American Philosophy of Law Susan Haack. The author investigated the development of concepts of American philosophers of law, taking into account historical experience of legal practice.

Key words: philosophical and legal pragmatism, rationalism, Anglo-American philosophical and legal thought, neoclassical legal pragmatism, Susan Haack, Charles Peirce, Oliver Wendell Holmes.

Отримано 10.04.2014